UDK 631.4(092)

V. S. Zuza, Dr. Sci. (Agric.), Profesor

A. N. Zayz, Cand. Sci. (Agric.), Associate Professor

Kharkov National Agrarian University named after V. V. Docuchaev,
e-mail: knau.zemlerob@rambler.ru

O. M. MOZHEIKO: RESEARCH, EDUCATIONAL WORK AND CIVIC ACTIVITY

Abstract. *Ahistory of creative career and life journey of the famous scientist, Doctor of Science in Agriculture, Professor of V. V. Dokuchaev Kharkiv National Agricultural University O. M. Mozheiko is presented in the article (1902–1986). During his long lifetime he made an essential contribution to arable farming science, ground science, fertilizer science, land clearing science and irrigation science, he created a school of sciences.*

O. M. Mozheiko was born on 22 February 1902, in Minsk (Belarus) in a family of an office worker. After graduating from the Kharkiv Agricultural Institute in 1927, he pursued a PhD degree at the Ukrainian Research Institute on Agropedology. He did is research under coordination of such eminent scientists as V. G. Vilensky and O. N. Sokolovsky.

The scientist is one of the pioneers in the field of chemical reclamation and development of techniques, which improve fertility of the Ukrainian solonetz soils. His theoretical research became the basis of solonetz soil cultivation by chemical meliorants and fertilizers in the Middle Dnieper. The continuous work, launched in 1936 resulted in a doctoral dissertation called "Solonetz soils of southern part of the Middle Dnieper and their cultivated assimilation" defended in 1964.

O. M. Mozheiko made an important contribution into the soil irrigation field, which uses artesian, industrial and domestic water. In addition, numerous studies on disposal methods of liquid manure in modern livestock farms have been conducted under his supervision.

A lot of attention was paid to current agricultural issues, such as productivity boost of arable land, application of fertilizers, tillage methods and basic weed control.

Throughout his career path, the professor O. M. Mozheiko has been closely linking his scientific research with teaching. From 1931 the scientist had been working as an assistant, and from 1937 he had been an Associate Professor in Soil Science. He occupied a dean position at the Faculty of Agronomy and in the correspondence department for 12 years. O. M. Mozheiko had been heading the Agriculture department from 1953 to 1974. During this period, he established a scientific school as well as created a powerful experimental base for versatile and deep research. The professor has been a scientific advisor of three doctoral dissertations and a supervisor of 24 PhD students. He is an author of more than 125 scientific publications, including the textbook "Irrigation mode of field crops".

Keywords: *O. M. Mozheico, luvic Calcic Endosalic Cheznozem, chemical melioration, artificial irrigation.*

УДК 631.4(092)

В. С. Зуза, д-р с.-г. наук, професор

А. Н. Заяц, канд. с.-г. наук, доцент

Харьковський национальный аграрный университет им. В. В. Докучаева
e-mail: knau.zemlerob@rambler.ru

А. М. МОЖЕЙКО: НАУЧНАЯ, ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ И ОБЩЕСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ.

Отображен творческий и жизненный путь известного ученого, доктора сельскохозяйственных наук, профессора Харьковского национального аграрного университета им. В. В. Докучаева А. М. Можейко (1902–1986). За свои долгие годы он внес весомый вклад в развитие земледелия, почвоведения, агрохимии и химической мелиорации и ирригацию, создал научную школу.

Ключевые слова: *А. М. Можейко, солонцеватые почвы, химическая мелиорация, орошение.*

УДК 631. 4(092)

В. С. Зуза, д-р с.-г. наук, професор

О. М. Заяц, канд. с.-г. наук, доцент

Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва

О. М. МОЖЕЙКО: НАУКОВА, ПЕДАГОГІЧНА І ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Відображено творчий і життєвий шлях відомого вченого, доктора сільськогосподарських наук, професора Харківського національного аграрного університета ім. В. В. Докучаєва О. М. Можейка (1902–1986). За своє довге життя він зробив вагомий внесок у розвиток землеробства, ґрунтознавства, агрохімії, хімічної меліорації та іррігації, створив наукову школу.

Ключові слова: *О. М. Можейко, солонцюваті ґрунти, хімічна меліорація, зрошення.*

У 2016 р. вчені, педагоги, спеціалісти, громадкість сільського господарства України будуть відзначати знаменний ювілей – 200-річчя заснування першого на теренах колишнього Радянського Союзу аграрного ВНЗ – Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Серед плеяди видатних учених-педагогів цього навчального закладу в перших рядах стоїть

О. М. Можейко-особистість, яка в собі поєднала землероба, ґрунтознавця і агрохіміка.

Олексій Михайлович Можейко народився у Мінську (Білорусь) 22 лютого 1902 р. у родині службовця залізниці. Ріс, мужнів і вчився життю О. М. Можейко в роки глибоких потрясінь – Першої світової війни 1914–1917 рр., Жовтневої революції 1917 р. і тривалої громадянської війни у післяреволюційний період. У ці роки він спочатку навчався в церковно-приходській школі, а потім у реальному училищі, яке з перервою через службу у Червоній Армії закінчив 1921 р.

Після закінчення реального училища він деякий час проходив навчання на підготовчих курсах і вступив до Білоруського сільськогосподарського інституту, з якого згодом перевівся до Харківського сільськогосподарського інституту (тепер Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва). У 1927 р. О. М. Можейко успішно закінчив Харківський сільськогосподарський інститут і почав працювати спочатку агрономом Дубов'язівського цукрового заводу (Сумська область), а потім – лаборантом кафедри ґрунтознавства Харківського сільськогосподарського інституту. З 1928 до 1931 р. навчається в аспірантурі Українського науково-дослідного інституту ґрунтознавства, де під керівництвом видатних вчених-ґрунтознавців професора В. Г. Віленського та академіка О. Н. Соколовського сформувався як учений і педагог. Після закінчення аспірантури вся подальша наукова, педагогічна і громадська діяльність О. М. Можейка була пов'язана з Харківським сільськогосподарським інститутом ім. В. В. Докучаєва. У цьому навчальному закладі він пройшов шлях від асистента (1931 р.) і доцента (1937 р.) кафедри ґрунтознавства до завідувача (1953 р.) і професора (1966 р.) кафедри загального землеробства.

Крім того О. М. Можейко був співзасновником післявоєнного Українського НДІ ґрунтознавства (нині Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства і агрохімії ім. О. Н. Соколовського УААН») де створив лабораторію (відділ) хімічної меліорації ґрунтів України, якою він за сумісництвом керував протягом чотирьох років (1956–1960 рр.).

Тематикою своїх наукових досліджень в аспірантурі та протягом більшої частини життя О. М. Можейко вибрав вивчення генезису малородючих солонцюватих ґрунтів України і розробку заходів підвищення їхньої родючості. Перші його досліди було закладено у 1928 р. на Чонгарськму півострові Херсонської області. У 1936 р. О. М. Можейко закладає великий стаціонарний дослід у Кременчуцькому районі Полтавської області, метою якого було вивчення комплексу солонцюватих ґрунтів Середньої Наддніпрянщини. За результатами перших років досліджень учений захистив у 1940 р. кандидатську дисертацію з теми «Хлорирование как метод борьбы с корковыми карбонатными солонцами Среднего Приднепровья».

Подальші роботи на стаціонарі перервала Велика Вітчизняна війна. У 1941 р. Харківський сільськогосподарський інститут евакують до м. Катта-

Курган (Узбекистан), де разом з навчальним процесом викладачі вишу проводили інтенсивну наукову роботу. Зокрема О. М. Можейко займався вивченням і впровадженням у сільське господарство Узбекистану нової для республіки культури – цукрових буряків (в умовах зрошення). Він також брав участь у проектуванні і побудові земляних нафтосховищ у Небіт-Дазі та Фергані. Суть нової розробки полягла у припиненні фільтрації нафтопродуктів у ґрунт під впливом пептизації ґрунтового колоїдного комплексу шляхом насичення їх іонами натрію.

У 1944 р., коли основна частина України була звільнена від німецьких окупантів, інститут повертається до Харкова, О. М. Можейко разом зі своїми учнями відновив роботу на Кременчуцькому стаціонарі. За результатами багаторічних досліджень установлено природу солонцевого процесу в ґрунтоутворенні і причини комплексності солонцюватих ґрунтів Середньої Наддніпрянщини. Розкрито роль глейового процесу як одного з головних чинників в утворенні і накопиченні високодисперсних фракцій, що обумовило утворення глибоких ілювіальних горизонтів цих ґрунтів. З'ясовано причину недоступності рослинам на солонцях обмінно-поглинутих катіонів Ca, Mg і K і розкрито негативну роль водорозчинного й обмінного Na в позиційній недоступності цих важливих біогенних елементів для рослин.

Ці теоретичні напрацювання послужили основою для розробки раціональних прийомів окультурення солонцевих ґрунтів за допомогою хімічних меліорантів гіпсу і відходу содового виробництва хлористого калію в поєднанні з мінеральними й органічними добривами. Було встановлена післядію різних норм гіпсу в чистому вигляді і разом з добривами на окремих елементах солонцевих комплексів Середньої Наддніпрянщини – кіркових солонцях, глибоких солонцях і слабосолонцюватих чорноземах. О. М. Можейко був одним із дослідників, хто запропонував для самомеліорації солонців – плантажну оранку. Проведені досліди засвідчили, що завдяки хімічної меліорації врожайність зернових культур на кіркових солонцях зросла з 4 до 12 ц/га, на глибоких солонцях – від 19 до 25 і на слабо солонцюватих чорноземах – з 15 до 29 ц/га. Викладені кошти на окультурення ґрунтів окупалися вартістю врожаю в 4,1 разу. Підсумком великої і тривалої роботи стала докторська дисертація «Солонцовые почвы южной части Среднего Приднепровья и их культурное освоение», яку було захищено 1964 р. Свій вагомий внесок у проблему, започатковану О. М. Можейком, зробив його учень О. М. Заяц, який 1969 р. захистив кандидатську дисертацію з теми «Последействие химической мелиорации на луговых солонцах Среднего Приднепровья и ее влияние на почву и корневое питание растений».

О. М. Можейко також велику увагу приділяв вивченню актуальних питань ґрунтознавства і землеробства в інших регіонах України, зокрема дерново-підзолистих і поверхнево-оглеєних ґрунтах Прикарпаття і Придністров'я. Представники його наукової школи (І. І. Назаренко, А. С. Соляник,

А. М. Слєпцов, Р. Ф. Кузів, А. М. Свиридов) широко вивчали питання генезису і властивостей цих ґрунтів та підвищення їх родючості, зокрема шляхом застосування добрив і відповідного обробітку ґрунту.

Значне місце в науковій діяльності О. М. Можейка знайшли питання зрошення земель. Початком цієї роботи було масове обстеження разом з Т. К. Воротником багатьох джерел артезіанських зрошувальних вод у Херсонській, Запорізькій, Миколаївській та Донецькій областях. Визначали їхній хімічний склад, вплив на ґрунт і врожайність овочевих культур. На основі одержаних даних були встановлені допустимі концентрації розчинних солей у таких водах, а також допустимі співвідношення в них одновалентних і двовалентних катіонів під час зрошення темно-каштанових ґрунтів Півдня України. Ці показники стали критеріями оцінки і широко використовуються у їх класифікації і розробці прийомів попередження осолонцювання ґрунтів, зрошуваних такими водами.

Подальшим розвитком іригаційної проблеми стали широкомасштабні дослідження міських і промислових стічних вод з метою їх використання для зрошення. Утилізація цих вод давала можливість, крім вирішення суто господарчих завдань покращити екологічну ситуацію, а саме захист річок і водоймищ від забруднення. Крім того, при цьому в ґрунт поверталися відчужені біогенні елементи.

Для проведення цієї роботи було створено дослідну ділянку, де вивчали побутові стічні води м. Харкова, їх вплив на родючість ґрунту. У сівозміні відпрацьовували технології вирощування люцерни, озимої пшениці, кукурудзи, кормового буряку, а також режими їх зрошення. Виконавцями цих досліджень були М. П. Русько, Ю. Ф. Насонов, В. І. Дмитренко, І. В. Лотоненко, С. І. Кудря, Л. І. Пивоварова, М. В. Чуб та ін. У результаті проведених досліджень установлено, що врожайність культур під впливом зрошення зростала на 32–45 % порівняно з богарними умовами. Доведено можливість отримання на одному полі двох урожаїв.

Колектив кафедри землеробства на чолі з О. М. Можейком у рамках госпрозрахункової тематики провів велику роботу з вивчення можливості утилізації промислових вод Первомайського хімкомбінату (Первомайський район Харківської обл.) і побутових стічних вод районного центру. Особливу увагу було приділено осаду стічних вод як можливе добриво. Установлено, що за удобрювальними властивостями цей продукт не поступався гною і через вплив на врожайність ланок польових сівозмін навіть перевершував його. Але щоб усунути негативні санітарно-гігієнічні показники осаду, було розроблено відповідні технологічні параметри підготовки цього добрива. Основними виконавцями цієї тематики була група викладачів, науковців і аспірантів кафедри у складі О. М. Зайца, Е. І. Мазіної, Ю. М. Шевякова, М. А. Гончарова, Л. А. Березневої, А. К. Приживари, Ж. Г. Лугової.

Наступною проблемою, яка вирішувалася на кафедрі землеробства під час

завідування О. М. Можейка, було вивчення й удосконалення прийомів утилізації рідкого гною тваринницьких комплексів шляхом його збереження з метою попередження втрат азоту і розробки засобів його внесення в ґрунт для підвищення врожаїв сільськогосподарських культур. Для зменшення втрат азоту й органічних речовин було запропоновано додавати до такого гною суперфосфат, гіпс і солому в кількості 2 % від його маси. Виконавцями цих досліджень були О. С. Дружинін, В. С. Іжевський, І. С. Томан.

Окрему сторінку в науковій діяльності О. М. Можейка займає проблема боротьби з бур'янами. Плідно працювали в цьому напрямі його учні: О. С. Соляник, С. Г. Стукало, І. А. Литвинов. Подальший, більш потужний розвиток гербологічна тематика набула в працях Милого Володимира Володимировича, який у 1974 р. змінив Можейка О. М. на посаді завідувача кафедри.

Значну частину науково-дослідницької роботи проводили безпосередньо на дослідному полі кафедри землеробства при інституті. Тут виконували як тимчасові , так і стаціонарні досліди. Зокрема, учнями О. М. Можейка закладено довготривалі досліди за способами основного обробітку ґрунту (О. М. Заяц) і короткоротаційну сівозміну з таким чергуванням культур: зернобобова культура – озима пшениця – цукровий буряк – ячмінь (Р. С. Литвинюк). Ці стаціонарні досліди й досі тривають. Завдяки авторитету й унікальному організаторському таланту О. М. Можейка при кафедрі було створено потужну аналітичну лабораторію, де виконували агрохімічні, біохімічні аналізи, визначали залишки гербіцидів тощо. Проводили також мікробіологічні аналізи.

О. М. Можейко багато сил та енергії віддав підготовці наукових кадрів і фахівців для сільського господарства. Декілька поколінь студентів агрономічного факультету інституту пам'ятають яскраві, насичені лекції Олексія Михайловича з курсів землеробства і ґрунтознавства. Він був науковим консультантом дисертаційних робіт двох докторів і керівником 24 кандидатів наук, брав участь у підготовці тисяч спеціалістів. Його перу належать понад 125 наукових публікацій, чотири з них захищені свідоцтвами на винаходи. В останні роки він опубліковував навчальний посібник «Режим орошения полевых культур».

Професор О. М. Можейко був не тільки талановитим організатором наукових досліджень і видатним педагогом, а й виконував різну адміністративну та громадську роботу. Він 12 років (1941–1953 рр.) очолював деканат агрономічного факультету, був членом ученої ради інституту та методичних рад інституту і факультетів, був членом Всесоюзного товариства ґрунтознавців, Менделєєвського хімічного товариства, брав участь майже у всіх з'їздах ґрунтознавців і багатьох інших форумах. Неодноразово його обирали депутатом районної ради.

За активну діяльність у розвитку аграрної науки і в підготовці кадрів для села О. М. Можейко нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора,

двома орденами «Знак пошани», медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». Також відзначений почесним знаком «За відмінні успіхи в галузі вищої освіти СРСР», медалями ВДНГ, численними грамотами. Період діяльності кафедри землеробства, започаткованої 1871 р., був найбільш плідним і багатим на наукові здобутки, саме в той проміжок часу, коли її очолював Олексій Михайлович Можейко. В останні роки його керівництва колектив кафедри, включаючи аспірантів, лаборантів, виконавців господарської тематики налічував до 40 осіб. Тому з 2007 р. кафедра землеробства Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва носить ім'я О. М. Можейка.

Портрет ученого і педагога не буде повним, якщо не згадати і його чисто людські якості. О. М. Можейко був зразковим сім'янином, вихователем п'ятьох дітей. Від першого шлюбу з Варварою Сергіївною Висоцькою (померла у 1944 р.) у нього в 1931 р. народився син Гліб. Разом з другою дружиною Наталією Володимирівною Дубовською (доцентом кафедри ґрунтознавства) він виховував двох її дітей Володимира і Ірину. У 1948 р. у подружжя Можейків народилися спільні діти (двійня) – Олена і Віктор. Троє з дітей у свій час закінчили Харківський сільськогосподарський інститут ім. В. В. Докучаєва, а згодом двоє з них (Гліб і Олег) захистили кандидатські дисертації. Інші отримали вищу освіту в вишах. У Можейків народилися і виросли шість онуків і сім правнуків.

Уся багатогранна діяльність ученого О. М. Можейка – це приклад працелюбства, скромності і принциповості, поєднаною з доброзичливим ставленням до людей. Ці якості, а також наукова щедрість здобули йому глибоку повагу вчених, викладачів, студентів і фахівців сільського господарства, всіх хто його добре знали.

Пішов з життя О. М. Можейко 24 квітня 1986 р. Похований на 1-му міському кладовищі на вул. Пушкінський (м. Харків).